

अध्याय ८: बल प्रयोगको नैतिकता: सुरक्षा कि दमन?

यो चित्रले तीनवटा कुरा एकैचोटि देखाउँछ:

१. एउटै शक्ति (बल प्रयोग) -

- एउटै लाठी / शक्ति

२. दुई प्रयोग

- एकातिर - नागरिकलाई जोगाउँदै
- अर्कोतिर - नागरिकलाई कुट्दै

३. परिणाम

- सुरक्षा = विश्वास
- दमन = डर

शक्ति होइन, यसको प्रयोगले न्याय निर्धारण गर्छ।

ल कुरा सुरु गरौं

एक समय भोटखोलाका गाउँहरूमा

चेलीबेटीलाई सुरक्षित राख्नु आफैँमा संघर्ष थियो।

कानून थियो।

प्रहरी पनि थियो।

तर—सुरक्षा थिएन।

प्रहरीबाटै चेलीबेटीमाथि अन्याय हुन्थ्यो।

उनका बुवाआमालाई कुटिन्थ्यो।

म कक्षा ६ मा पढ्दै गर्दा—

मेरो बाल मनले एउटा अजीब कुरा सिक्दै थियो।

प्रहरी देख्दा— हामी सुरक्षित महसुस गर्दैनथ्यौं।

बरु—डर, घृणा र रीस

एकै साथ उम्लिन्थ्यो।

यो मैले आफ्नै आँखाले देखेको यथार्थ हो—किमाथाका गाउँमा,

लिङ्गममा।

कथा अगाडि बढ्छ

मैले कक्षा १० पार गरेर गाउँ छोडेपछि

त्यही ठाउँमा हुर्किरहेका मभन्दा पछिका केही विद्यार्थीहरू
एक दिन सहन नसकेर एकलुट भए।

वषादैखिको डर, अपमान र अन्याय

भिन्नभिन्न थुप्रिँदै आएको थियो।

र एक दिन—त्यो विस्फोट भयो।

केही प्रहरीलेमाथि उनीहरूले हातपात गरे।

यो केवल हिंसा थिएन।

यो एउटा प्रतिक्रिया थियो—दीर्घकालीन अन्यायको।

मूल प्रश्न

यो घटनाले एउटा गहिरो प्रश्न उठाउँछ—

- जब प्रहरी देख्दा नागरिक डराउँछ भने
त्यो सुरक्षा हो कि दमन?
- जब कानून भएर पनि न्याय हुँदैन भने

त्यो कानून कसको लागि हो?

- जब बल प्रयोग नियन्त्रणबाहिर जान्छ भने त्यो शक्ति हो कि अत्याचार?

यही ठाउँमा

हामी “बल प्रयोगको नैतिकता” को कुरा गर्नुपर्छ।

बल प्रयोग: आवश्यक कि खतरनाक?

हामी मान्छौं—प्रहरीलाई बल प्रयोग गर्ने अधिकार छ

तर प्रश्न अधिकारको होइन—नैतिकता र सीमाको हो।

१. वैध बल प्रयोग (Legitimate Force)

- आवश्यक अवस्थामा मात्र
- सीमित र अनुपातिक
- नागरिकको सुरक्षा लागि

उदाहरण:

- हिंसात्मक अपराध रोक
- नागरिकलाई बचाउन

२. दमनकारी बल प्रयोग (Abusive Force)

- आवश्यकता भन्दा बढी
- कमजोरमाथि केन्द्रित
- बिना जवाफदेहिता

उदाहरण:

- बिना प्रमाण पक्राउ
- कुटपिट
- हिरासतमा दुर्व्यवहार

समस्या कहाँ छ?

नेपालमा समस्या “बल प्रयोग” होइन—समस्या यसको दुरुपयोग हो।

१. सीमा अस्पष्ट

- कहिले बल प्रयोग गर्ने?
- कति गर्ने?

स्पष्ट छैन। परिणाम: मनलाग्दी प्रयोग

२. जवाफदेहिता कमजोर

- गलत प्रयोग भए पनि कारबाही हुँदैन, परिणाम: दोहोरिने अन्याय

३. डर आधारित सम्बन्ध

- नागरिक = शंका
- प्रहरी = नियन्त्रण

परिणाम: विश्वास टुट्छ

गहिरो सत्य

जब नागरिकले प्रहरी देख्दा—सुरक्षित होइन, डराएको महसुस गर्छ
त्यो समाजमा—कानून छैन, केवल नियन्त्रण छ।

किन यस्तो हुन्छ?

यो केवल व्यक्तिको गल्ती होइन—यो प्रणालीको समस्या हो।

जब—

- प्रशिक्षण कमजोर हुन्छ
- शक्ति बढी हुन्छ
- जवाफदेहिता हुँदैन

शक्ति सजिलै दमनमा बदलिन्छ।

परिणाम: खतरनाक चक्र

यो अवस्थाले एउटा चक्र बनाउँछ:

१. अन्याय हुन्छ
२. मानिसहरू डराउँछन्
३. विश्वास हराउँछ
४. अन्ततः—विद्रोह हुन्छ

जस्तै मेरो भोटखोलामा भयो। तपाईंले पनि देख्नुभएको होला।

गम्भीर प्रश्न

त्यो दिन विद्यार्थीहरूले प्रहरीमाथि हातपात गरे—

- के त्यो गलत थियो?
- हो—हिंसा कहिल्यै समाधान होइन।

तर—

- के त्यो केवल उनीहरूको गल्ती थियो?
- कि त्यो प्रणालीको असफलता थियो?

जब न्याय प्रणाली असफल हुन्छ—

समाज आफैँ न्याय खोज्न थाल्छ। जेनजी आन्दोलन अर्को उदाहरण हो।

“अपराधी कानून” को अर्थ

यही ठाउँमा

यो पुस्तकको मुख्य विचार देखिन्छ—

कानूनले यदि—

- कमजोरलाई जोगाउन सक्दैन
- न्याय दिन सक्दैन

त्यो कानून आफैँ समस्याको हिस्सा बन्छ। अर्थात् कानून छ र
समस्या छ।

कहिलेकाहीं—

अपराधी व्यक्ति होइन

प्रणाली नै अपराधी हुन्छ।

अन्तर्राष्ट्रिय सिद्धान्त

विश्वभर एउटा आधारभूत सिद्धान्त छ:

- बल प्रयोग आवश्यक, अनुपातिक, र जवाफदेही हुनुपर्छ

अर्थात्:

- आवश्यक भए मात्र
- जति आवश्यक त्यति मात्र
- पछि उत्तरदायित्व अनिवार्य

यी नभए—बल प्रयोग = दमन

समाधानको बाटो

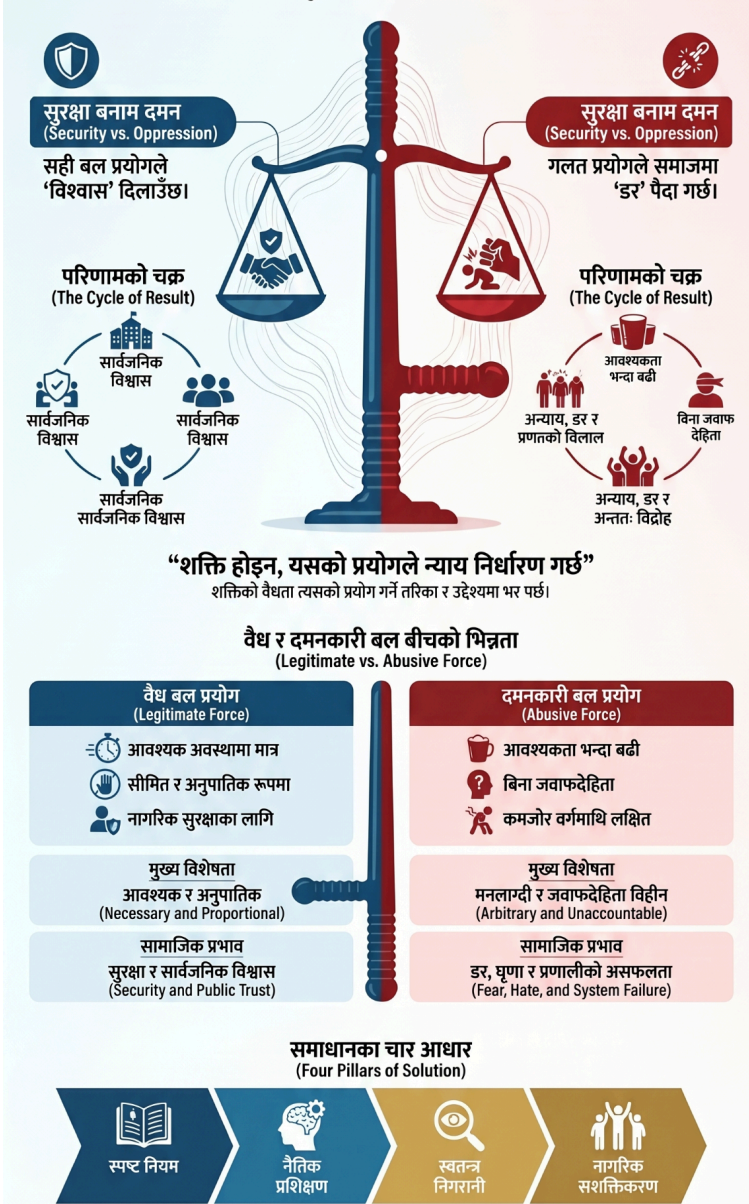
१. स्पष्ट नियम: बल प्रयोगको सीमा तय
२. नैतिक प्रशिक्षण: शक्ति होइन—सेवा सिकाउने
३. स्वतन्त्र निगरानी: बाह्य निकायबाट जाँच
४. नागरिक सशक्तिकरण: अधिकार बुझ्ने, अन्याय विरुद्ध बोल्ने

अध्यायको सार

- बल प्रयोग आवश्यक हुन सक्छ
- तर नियन्त्रणबिना खतरनाक हुन्छ

सही प्रयोग = सुरक्षा

गलत प्रयोग = दमन

अध्याय ८ सन्दर्भ सामाग्रीहरु

- Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon Books, 1977.
- National Human Rights Commission Nepal. *Annual Report*. Kathmandu: NHRC Nepal.
- Raz, Joseph. *The Authority of Law*. Oxford: Clarendon Press, 1979.
- United Nations. *Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials*. New York: UN, 1990.
- World Bank. *World Development Report 2017: Governance and the Law*. Washington, DC: World Bank, 2017.